

TERMENI ȘI SENSURI TERMINOLOGICE ÎN DICȚIONARUL EXPLICATIV

Zgardan-Crudu Aliona, dr., conf. univ.,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău

CZU: 81'374.3

Abstract

Terms are the words used for different technical and scientific notions. They form a microsystem of the language that is characterized by antonymy, synonymy, polysemy. It is considered that a term should have, in a certain area of specialty, a single referent, not more; thus, there are polysemantic terms, used in different meanings in distinct fields of knowledge. Usually, they are recorded in the explanatory dictionaries with the indication in parentheses of the sphere, the science in which they are used. However, there are situations where we deduce from the lexicographic definition that a lexical unit is a term, since the syntagmatic mention is missing.

Key-words: term, meaning, lexic, lexicology, lexicography, dictionary.

Dicționarul, în calitate de operă lexicografică, este un instrument fundamental pentru interpretarea sensurilor cuvintelor, constituie un inventar lexical ce înregistrează cuvintele unei limbi (sau ale mai multor limbi) în ordine alfabetică sau după alte criterii: de exemplu, analogic, după etimologie (pe familii etimologice), după câmpuri tematice, în ordine inversă. Altfel spus, dicționarul „prezintă, în principiu, cuvintele unei limbi, aranjate într-o anumită ordine (de obicei alfabetică) și explicate în aceeași limbă sau traduse în alta” [3, p. 5]. Așadar, în dicționar sunt înregistrate cuvintele unei limbi în conformitate cu anumite criterii, principii, obiective.

Sistematizarea cuvintelor ținând cont de componenta lor temporară, spațială, socială, stilistică, de sensul lexical și tipurile acestuia, de derivarea semantică, relațiile dintre cuvinte la nivelul expresiei și al conținutului etc., prezentate în dicționare, constituie obiectul de studiu al lexicologiei și al lexicografiei [1, p. 85]. Desprindem de aici ideea conform căreia lexicografia și lexicologia au menirea de a inventaria cuvintele ce alcătuiesc vocabularul unei limbi conform unor anumite criterii. Astfel, vocabularul românesc este sistematizat *pe axa temporală* (distingem o opoziție lexico-semantică între lexicul arhaic și cel neologic), *pe axa spațială* (distingem o opoziție lexico-semantică între lexicul literar și cel regional), *pe axa socială* (distingem o opoziție lexico-semantică între lexicul literar și cel argotic, de jargon, profesional) și ca *opoziție* între *vocabularul marcat stilistic* și *cel neutru din punct de vedere stilistic*. În acest context, ne interesează clasificarea cuvintelor pe axa socială, și anume opoziția lexico-semantică între lexicul literar și lexicul terminologic și prezentarea celui din urmă în dicționarul explicativ.

Termenii sunt cuvintele folosite pentru diferite noțiuni tehnice și științifice. Ei formează așa-numitul *lexic special (terminologia)*; constituie un microsistem căruia îi sunt proprii aceleași trăsături, ca și întregului sistem al limbii: *antonimia, sinonimia* (unele dintre acestea însă nu sunt recomandate pentru termeni; sinonimia, de exemplu, poate determina confuzii, ca și polisemia; în ceea ce privește relația de antonimie însă, ea constituie o modalitate firească de relaționare în cadrul terminologiei). Vasile Bahnaru susține: „De obicei, unitățile terminologice sunt monosemantice, lipsite de valori conotative și, respectiv, de sensuri figurate, au circulație internațională și nu dispun, în mod curent, de sinonime” [2, p. 151].

Se consideră că un termen trebuie să aibă, într-un anumit domeniu de specialitate, un singur referent; există termeni polisemantici, dar aceștia sunt utilizați cu sensuri diferite în domenii distincte ale cunoașterii. De exemplu, conform [NODEX \(2002\)](#), cuvântul *sincopă* se utilizează, în calitate de termen, în mai multe domenii, cu sensurile: 1. *med.* „pierdere bruscă a cunoștinței datorită opririi inimii”; 2. *muz.* „deplasare a accentului de pe un timp tare pe timpul

slab anterior prin care se obține un anumit efect ritmic”; 3. *lingv.* „fenomen fonetic care constă în dispariția unei vocale (sau unui grup de vocale) neaccentuate dintre două consoane”.

În legătură cu prezentarea termenilor în dicționare, trebuie menționat faptul că există mai multe situații. În primul rând, avem în limba română termeni propriu-zisi, monosemantici, care se utilizează într-un anumit domeniu. De exemplu, cuvântul *stamină* se utilizează în botanică, având un singur sens: „organ bărbătesc al florilor, care produce polen” ([NODEX \(2002\)](#)). Analizând acest termen în mai multe dicționare online, observăm că în unele se indică sfera lui de utilizare, fapt ce implică direct caracterul de termen al cuvântului, în timp ce în altele se trece sub tăcere lucrul dat – de exemplu, în DN (1986), DEX '09 (2009). Cu toate acestea, chiar și în al doilea caz, definiția lexicografică a cuvântului sugerează că el este un termen, deoarece nu face parte din fondul lexical de bază al limbii; se utilizează doar atunci când se vorbește despre structura florii, deci în botanică. Aceeași situație o atestăm și în cazul cuvântului *turnesol*, care este prezentat în majoritatea dicționarelor cu sensul de „materie colorantă extrasă din unele specii de licheni, folosită ca reactiv chimic pentru determinarea caracterului acid sau bazic al unei soluții sau al unei substanțe” (DEX '09 (2009)), fără a se indica domeniul de utilizare a lui (chimia). Lista de exemple poate fi continuată cu un număr impresionant de astfel de termeni.

În al doilea rând, există mai multe cuvinte polisemantice utilizate cu sensuri diferite în domenii diferite. Este cazul cuvântului *sincoapă*, bunăoară. Cu referire la acești termeni, menționăm că specialiștii din domeniile muzicii, medicinei, lingvisticii cunosc cuvântul sau cu toate sensurile, sau cu sensul care îi interesează. În cel de-al doilea caz, termenul, plasat într-un anumit context, ca orice alt cuvânt polisemantic, actualizează un singur sens, devenind, astfel, pe moment, monosemantic: muzicienii îl vor folosi cu sensul de „deplasare a accentului de pe un timp tare pe timpul slab anterior prin care se obține un anumit efect ritmic”, pentru medici, acesta va însemna „pierdere bruscă a cunoștinței datorită opririi inimii”, iar într-un text lingvistic acesta va desemna „fenomenul fonetic care constă în dispariția unei vocale (sau unui grup de vocale) neaccentuate dintre două consoane”. Nu există neșansa ca acest termen să fie utilizat de către muzicieni cu sensul de „fenomen fonetic care constă în dispariția unei vocale (sau unui grup de vocale) neaccentuate dintre două consoane” sau de către lingviști cu sensul de „pierdere bruscă a cunoștinței datorită opririi inimii”. Aceste afirmații sunt valabile și în cazul cuvântului *aciditate*, cunoscut de către chimiști cu sensul de „cantitatea de acid dintr-o soluție” și de medici cu cel de „creștere a cantității de acid din sucul gastric” (MDA2 (2010)).

Prin urmare, un cuvânt polisemantic, dacă are sensuri utilizate în diferite domenii, va actualiza de fiecare dată sensul cunoscut de către specialiștii dintr-un anumit domeniu, în contexte în care este cerut acest sens. Aici, însă, apare o întrebare, legată de mențiunile sintagmatice ale cuvântului, prezente în articolul lui lexicografic: vom considera acest cuvânt un termen propriu-zis sau vom spune că acesta înglobează trei termeni, utilizați în domenii diferite?

Amintim aici că lexicografia sistematizează, prezintă cuvintele în opere lexicografice, cu anumite mențiuni, indicații, precizări, care sunt oferite de lexicologie, în calitate de știința care studiază cuvântul ca microstructură și vocabularul ca macrostructură a limbii, de aceea ne întrebăm dacă lipsa mențiunilor sintagmatice, în unele cazuri, care ar indica sfera de utilizare a termenului, este normă sau lexicografii ar trebui să fie mai riguroși, la elaborarea articolelor lexicografice, având grijă ca de fiecare dată, atunci când cuvântul se utilizează într-un anumit domeniu, să indice acest lucru. Or, V. Murat susține că un cuvânt poate fi examinat în dicționar în funcție de trei caracteristici stilistice principale: 1. trăsături care caracterizează cuvântul din punctul de vedere al domeniului de utilizare, adică funcțional-stilistic (*spec.*, *ofic.*); 2. trăsături

care caracterizează cuvântul din punctul de vedere al tipurilor de situații în care el de obicei se folosește, adică expresiv-stilistice (*stil. înalt, verb., pop.*) și 3. trăsături care caracterizează cuvântul din punctul de vedere al relației apreciative a vorbitorului față de obiectele și fenomenele realității (*glumeț, iron., depr.*) [Apud 1, p. 135]. Astfel, o altă întrebare care apare este următoarea: când este important să fie prezentat între paranteze domeniul de utilizare a cuvântului-termen și când acest lucru este redundant?. A se vedea, în calitate de astfel de exemple (cu prezența, în unele cazuri, și lipsa, în altele, a mențiunii care ar indica sfera, știința din care face parte termenul), următoarele articole lexicografice: **IPO TENÚZĂ**, *ipotenuze*, s.f. Latură care se opune unghiului drept într-un triunghi dreptunghic. – Din fr. **hypoténuse**. Sursa: DEX '09 (2009); **CÓ SINUS**, *cosinusuri*, s.n. (Mat.) Funcție trigonometrică a unui unghi, egală cu sinusul unghiului complementar; (într-un triunghi dreptunghic) raportul dintre cateta alăturată unghiului și ipotenuză. Sursa: DEX '09 (2009); **BIOCENÓZĂ** s.f. (Biol.) Comunitate de organisme vegetale și animale care conviețuiesc într-un anumit mediu sau sector din biosferă. [Pr.: *bi-o-*] – Din fr. **biocénose**. Sursa: DEX '09 (2009); **PISTÍL** s.n. **1.** Organ de reproducere femel la plantele fanerogame, format din frunze modificate; gineceu (2). **2.** Piesă cilindrică de metal, de porțelan etc., având o umflătură la unul din capete, cu care se zdrobesc substanțele în motor; pisălog. [Pl. *-luri, -le./< fr. pistil*]: DN (1986); **CÓ LAPS**, *colapsuri*, s.n. Insuficiență circulatorie periferică, caracterizată prin pierderea oricărei forțe, scăderea bruscă a tensiunii arteriale, puls rapid și foarte slab, răcirea tegumentelor și a extremităților etc. [Acc. și: *coláps*] – Din lat. **Collapses**: DEX '09 (2009).

Un caz aparte (al treilea) îl prezintă cuvintele care sunt cunoscute și folosite în vorbire ca elemente lexicale ce fac parte din lexicul activ, dar care însă au și un sens utilizat doar într-un anumit domeniu. De exemplu, în MDN '00 (2000) cuvântul *broderie* are sensurile: 1. „artă a decorării unei țesături cu motive ornamentale cusute în relief cu fire din diferite materiale; compoziția ornamentală însăși”; 2. (muz.) „ornament melodic realizat prin alternarea unei note dintr-un acord cu cea superioară sau inferioară, depărtată cu un (semi)ton”. Cuvântul *axiomă*, în DEX '09 (2009) are sensurile: 1. „adevăr fundamental admis fără demonstrație, fiind evident prin el însuși”; 2. (Mat.; Log.) „propoziție luată drept punct de plecare sau considerată fundamentală într-un domeniu și pentru care nu se cere demonstrație”. Prin urmare, dacă e să ne referim la clasificarea cuvintelor pe axa socială, aceste două elemente lexicale înglobează două calificative, în legătură cu utilizarea lor în calitate de cuvinte ce fac parte concomitent din lexicul literar (cu primul sens) și din lexicul terminologic (cu al doilea sens); deci sunt, concomitent, cuvinte de uz general și cuvinte-termeni.

Un interes deosebit îl prezintă situațiile în care termenii își păstrează sensurile cu care se utilizează în anumite științe, dar, în același timp, capătă sensuri noi, chiar conotative, uneori. De exemplu: **CAÚSTIC**, **-Ă**, *caustici, -ce*, adj., s.f. **1.** Adj. (Despre substanțe chimice) Care arde, distruge țesutul animal și vegetal. \diamond *Sodă caustică* = hidrat de sodiu cristalizat, cu multe întrebuințări în industrie. **2.** Adj. Fig. Mușcător, satiric. **3.** S.f. (Fiz.) Pată luminoasă de forma unei suprafețe care înfășoară razele reflectate sau refractate într-un sistem optic, reprezentând imaginea deformată a unei surse de lumină. – Din it. **caustico**, lat. **causticus**: DEX '09 (2009).

În concluzie, ca subsidiar, menționăm că în dicționarele explicative ale limbii române, unii termeni sunt prezentați cu indicarea științei căreia îi aparțin, în timp ce alții nu au vreo specificație ce ar sugera faptul că ar fi elemente lexicale ce aparțin terminologiei românești. Considerăm acest lucru o hibă neînsemnată a operelor lexicografice, dar care creează anumite probleme pentru cei interesați de prezentarea termenilor, a sensurilor terminologice în dicționare,

iar acest lucru proiectează necesitatea unor studii aprofundate în domeniu, care ar oferi răspunsuri la întrebările formulate în acest articol.

BIBLIOGRAFIE

1. BAHNARU, VASILE. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008.
2. BAHNARU, VASILE *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Știința, 2009.
3. CANARACHE, ANA. *Lexicografia de-a lungul veacurilor*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1970.

Webografie

<https://dexonline.ro/>

TERMINOLOGIA CA PARTE A CULTURII LINGVISTICE

*Cosovan Olga, dr., conf. univ.,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău*

CZU: 81'1:001.4

Abstract

Linguistic culture implies an exploration of the linguistic communication competency, according to real circumstances and contexts, which include choosing a register and picking verbal/nonverbal codes. In educational and professional contexts, it is edified on terminological literacy — a lengthy process that takes place along the whole length of formal education, but does not stop with its end. The educational system needs to develop a basic list of all terms the students are required to learn and to be capable of using; this will help them understand the academic content they are presented with and will improve their communication skills along the same lines. There should also be in place a transdisciplinary strategy designed for approaching such terms.

Key-words: linguistic culture, communication competency, terminological literacy.

Cultura generală, pe care o acumulează orice persoană de-a lungul vieții, se manifestă deseori în procesul comunicării, mai pregnant în evaluări și concursuri specifice (a se vedea oferta de ghiduri, teste, întrebări de cultură generală pe care le afișează, de exemplu, google-ul), mai subtil în interacțiuni verbale cotidiene, când interlocutorii au relații diferite cu ceea ce este limba literară și, mai ales, cu lexicul ei. Or, cultura lingvistică nu este doar acordul articolului posesiv și al pronumelui de întărire sau utilizarea corectă a prepozițiilor. Nedumerirea în fața unității de vocabular, care este uzuală pentru unul și absolut străină pentru altul, ține de diferite domenii și aspecte, dar este impedimentul cel mai serios în manifestarea culturii lingvistice. Așa cum cultura se acumulează din ore de lectură, comunicare, studii, cultura lingvistică are în miezul ei cunoașterea unui număr suficient de cuvinte și expresii, necesare pentru interacțiune personală, educațională, profesională și publică.

Emblematic pentru acest caz este schimbul de replici din comedia *O scrisoare pierdută*:

TIPĂTESCU (terminând de citit o frază din jurnal) : „...Rușine pentru orașul nostru să tremure în fața unui om!... Rușine pentru guvernul vitreg, care dă unul din cele mai frumoase județe ale României pradă în ghearele unui **vampir!**...” (indignat) Eu vampir, 'ai?... Caraghioz!

PRISTANDA (asemenea) : Curat caraghioz!... Pardon, să iertați, coane Fănică, că întreb: **bampir...** ce-i aia, **bampir?**

TIPĂTESCU: Unul... unul care sugă sângele poporului... Eu sug sângele poporului!...

PRISTANDA: Dumneata sugi sângele poporului!... Aoleu!

Dincolo de comedia menționată, constatăm cu regularitate că unul dintre interlocutori nu înțelege elementar cuvintele, nu știe ce sensuri li se atribuie, dar nu riscă să solicite explicații. Și mai grav e că utilizează ulterior cuvintele pe care nu le înțelege adecvat, fără să se documenteze asupra sensului lor. Vom lăsa la o parte, în acest articol, situațiile de utilizare inadecvată a cuvintelor neologice și uzuale. S-au scris suficiente studii, tratate, dicționare de dificultăți și de